

UOT 37.01

Ramilə Babək qızı İsmayılxanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0009-0007-6566-4499>

E-mail:devinismayilxanova@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).51-55](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).51-55)

TƏLƏBƏLƏRİN MƏNƏVİ İNKİŞAFINDA TƏHSİLİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİNİN ROLU

Ramila Babek Ismayilkhanova

lecturer at Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF HUMANISING EDUCATION IN THE MORAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Рамила Бабек гызы Исмаилханова

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

РОЛЬ ГУМАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТОВ

Xülasə. Təlim-tərbiyə proseslərinin təkmilləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi istər ümumtəhsil müəssisələrinin, istərsə də ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivləri qarşısında mühüm vəzifə kimi dayanır. Təhsil müəssisələri cəmiyyətin qurucusu hesab etdiyimiz gənc nəslin əqli, əxlaqi, estetik, fiziki, etik və multikultural inkişafını təmin edərək, onların yaradıcı imkanlarını aşkara çıxarmalı, özünə və onu əhatə edən ətraf mühitə humanist münasibət formalaşdırmalı, sağlam təhsil mühiti yaratmalıdır. Təhsil sayəsində insanlar cəmiyyətdə baş verən hadisələrə birbaşa təsir etmə imkanına sahib olur və onlarda ictimai şüur formalaşır.

Müəllif onu da qeyd edir ki, təhsilimiz ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlərdən bəhrələnir. Azərbaycan gəncliyi dərk etməlidir ki, millilik və ümumbəşəriyyət təhsil sistemimizin əsasında dayanır və onun ayrılmaz hissəsidir.

Bu nəcib, humanist hissləri indiki tələbə gənclərə aşılamaqla onların mənəvi dünyasına bir növ işıq tutmuş olur.

Açar sözlər. *demokratikləşdirilmə, humanistləşdirilmə, təhsilləndirici, tərbiyəedici, inkişafetdirici, fasiləsizlik, liberallaşma, səmərəlilik, integrasiya*

Abstract. The refinement, democratisation, and humanisation of teaching and learning processes represent a vital responsibility for the teaching staff of both general and higher education institutions. Educational institutions, as the architects of the younger generation who build our society, must ensure their intellectual, moral, aesthetic, physical, ethical, and multicultural development while uncovering their creative potential. It is their duty to foster a humanistic attitude within the individual towards themselves and their environment, thereby establishing a healthy educational atmosphere. Through education, individuals gain the capacity to directly influence societal events, which in turn facilitates the development of a robust social consciousness.

The author further observes that our educational system draws its strength from both universal human values and national spiritual traditions. Azerbaijani youth must recognise that national and universal principles lie at the very core of our educational system and constitute an inseparable part of its foundation.

By instilling these noble, humanistic sentiments in today's students, we effectively illuminate their internal spiritual world.

Keywords: *democratisation, humanisation, educational, upbringing, developmental, continuity, liberalisation, efficiency, integration*

Аннотация. В данной статье автор утверждает, что совершенствование, демократизация и гуманизация учебно-воспитательных процессов являются важнейшими задачами, стоящими сегодня перед педагогическими коллективами как общеобразовательных, так и высших учебных заведений.

Образовательные учреждения, обеспечивая интеллектуальное, нравственное, эстетическое, физическое, этическое и мультикультурное развитие подрастающего поколения, которое мы считаем созидателями общества, должны раскрывать их творческий потенциал. Они призваны формировать гуманное отношение индивида к самому себе и к окружающей среде, создавая при этом здоровую образовательную атмосферу. Благодаря образованию люди обретают возможность оказывать прямое влияние на процессы, происходящие в социуме, что способствует формированию у них развитого общественного сознания. Автор также отмечает, что отечественное образование черпает вдохновение в общечеловеческих и национально-духовных ценностях. Азербайджанская молодёжь должна осознавать, что национальные и общечеловеческие принципы лежат в основе нашей системы образования и являются её неотъемлемой составляющей. Привитие этих благородных, гуманистических чувств современному студенчеству, определенным образом освещает их внутренний духовный мир.

Ключевые слова: демократизация, гуманизация, образовательный, воспитательный, развивающий, непрерывность, либерализация, эффективность, интеграция

Müasir cəmiyyətin sürətli inkişafı, Azərbaycan Respublikasının dünyanın inkişaf etmiş ölkələri arasında özünəməxsus yer tutması təlim prosesinə də öz təsirini göstərmişdir. Bu səbəbdən də yeni pedaqoji təfəkkürün qarşısında dayanan tələblər təhsilin humanistləşdirilməsinin vacibliyini göstərir. Tələbələrdə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına qayğı ilə yanaşmaq, təlim-tərbiyə prosesinin, seminar, müəhazirə məşğələlərinin, auditoriyadankənar tədbirlərin səmərəli keçirilməsinə nail olmaq və milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanmaq təhsilin qarşısında mühüm tələblər qoyur. Odur ki, hal-hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dövlət və özəl universitetlər özlərinin iş prinsipini bu istiqamətdə təşkil etməlidirlər.

Bildiyimiz kimi, təlim prosesi təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici missiyanı yerinə yetirir ki, bu da insan şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycanın görkəmli professoru A.O. Mehrabov özünün "Müasir təhsilin konseptual problemləri" adlı monoqrafiyasında qeyd etmişdir ki, təhsilimiz açıq və özünü inkişaf etdirən sistem olmalı, idarəetmədə şəxsiyyətin inkişaf qanunları hökmən diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Təhsil insan şəxsiyyətinin sosiallaşmasının təminatçısı olmaqla yanaşı, vahid strateji xətt olmalıdır. Odur ki, Kurikulum modelinə müraciət edilməsi onların vahid xətt üzrə qurulmasına imkan verir.

Təhsilin humanistləşdirilməsi probleminin aktuallığı dövlət sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Müasir şəraitdə Azərbaycan təhsilinin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi problemi

nəinki Təhsil Nazirliyinin, hətta Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin diqqət mərkəzindədir.

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipi kimi təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipi diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır. Eyni zamanda humansitləşdirmə prinsipi ilə əlaqəli olan millilik, demokratiklik, keyfiyyətlik, bərabərlik, varislik, fasiləsizlik, liberallaşma, səmərəlilik və integrasiya proseslərinə münasibət də bildirilmişdir.

Təhsil Qanununda humanizmin məna və mahiyyətinə belə izah verilmişdir: "Humanistlik - şəxsiyyətin azad inkişafının, milli-ümumbəşəri dəyərlərin, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, insan hüquqları və azadlıqlarının, insanlara və ətraf mühitə qayğılı münasibətin, dözümlülüyün və tolerantlığın prioriteti kimi qəbul edilmişdir". (3, s.116-117)

Təhsil qanununun 33-cü maddəsi "Təhsil verənlərin hüquqları və vəzifələri" adlanır ki, bu maddədə müəllimlərin, eyni zamanda bütün təhsil işçilərinin fəaliyyətində humanistləşdirmə və demokratikləşdirməni əsas götürmək vacib hesab edilmişdir. Müəllimlərin vəzifələri isə belə müəyyən edilmişdir: 1) dövlət siyasətinin təhsil sahəsində həyata keçirilməsini rəhbər tutmaq; 2) tərtib edilmiş təhsil proqramlarının tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə təmin etmək; 3) tələbələri vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə etmək, əmək fəaliyyətinə və müstəqil həyata hazırlamaq, onlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaq; 4) təhsil alanlara özlərinin şəxsi nümunəsi ilə ölkəmizin müstəqilliyinə, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan Respubli-

kasının Konstitusiyasına və qanunlarına, xalqımızın tarixinə, dilinə, dininə, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, adət və ənənələrimizə, mədəniyyətimizə, ümumilikdə cəmiyyətə, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmət hisslərini aşılamaq; 5) müəllimlik nüfuzunu uca tutmaq, əxlaqi normalara riayət etmək, öz hərəkət və davranışlarında yüksək ziyalılıq nümunəsi nümayiş etdirmək; 6) tələbələrin, ümumiyyətlə, bütün təhsilalanların şərəf və ləyaqətinə hörmət və ehtiram bəsləmək.

Azərbaycan Respublikasında “Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsinin mahiyyəti açıqlanmışdır. Böyük əhəmiyyət kəsb edən sənəddə qeyd edilir ki, ölkəmizdə təhsilin inkişafı xalqımızın rifah halının yaxşılaşdırılması və insanların fərdi həyatlarının daha əhəmiyyətli səviyyədə qurulmasına şərait yaradır. Həmçinin təhsil insanlara texnologiyanı tez bir zamanda mənimsəməyə, bir ömür təhsil prosesində iştirak etməyə, əmək bazarında özünə layiq yer tutmağa, sağlam həyat tərzinə nail olmağa, ətraf mühitə və insanlara qayğılı münasibətə imkan yaradır.

Təlim-tərbiyə proseslərinin təkmilləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi istər ümumtəhsil müəssisələrinin, istərsə də ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivləri qarşısında mühüm vəzifə kimi dayanır.

Təhsil müəssisələri cəmiyyətin qurucusu hesab etdiyimiz gənc nəslin əqli, əxlaqi, estetik, fiziki, etik və multikultural inkişafını təmin edərək, onların yaradıcı imkanlarını aşkara çıxarmalı, özünə və onu əhatə edən ətraf mühitə humanist münasibət formalaşdırmalı, sağlam təhsil mühiti yaratmalıdır. Təhsil sayəsində insanlar cəmiyyətdə baş verən hadisələrə birbaşa təsir etmə imkanına sahib olur və onlarda ictimai şüur formalaşır. (2. s. 360-361)

Təhsil humanizmə, birgəyaşayışa, bərabərliyə, demokratiyaya təkan verən mühüm sosial institutdur desək yanlışdır. Bəs təhsilin humanistləşdirilməsi nədir və indiki böyüyən gənc nəslə humanistləşdirmə nə vəd edir? Müasir pedaqoji ədəbiyyatlarda təlim prosesinin humanistləşdirilməsi, humanizm kimi ifadələrdən geniş şəkildə istifadə edilir. Bildiyimiz kimi humanizm, humanist münasibətlərin tarixi çox qədimdir. Lakin bu ifadələr intibah dövründən başlayaraq işlənməyə başlamışdır və humanist

pedaqoji ideyaların formalaşmasına təsir göstərmişdir. Hətta qədim dövrlərdə humanist pedaqoqlar meydana gəlmişdir ki, onlar haqqında ali məktəblərdə “Təhsil tarixi” fənnini tədris edərək tələbələrə ətraflı məlumatlar verilməkdədir. Bu fənn hal-hazırda ADPU-nun Ümumi pedaqogika kafedrası tərəfindən həm bakalavr, həm də magistratura səviyyəsində tədris edilir. Humanist hisslər, humanist baxışlar insanın həm cəmiyyətə, həm də digər insanlara münasibətində özünü göstərir. Humanistlik insanı hər cür bəd əməllərdən-qəddarlıqdan, əxlaqsızlıqdan, yalandan, riyadan çəkindirir və onlarda müsbət əxlaqi keyfiyyətlər – qocalara, xəstələrə, uşaqlara qayğılı münasibət formalaşdırır.

Təlim prosesinin humanistləşdirilməsi kimi bir prinsipin həyata keçirilməsi indiki dövr üçün ən aktual məsələdir və fikrimizcə, bütövlükdə təhsilimiz, pedaqoji prosesin məzmunu humanist xarakter daşmalıdır. Müəllimlərlə şagird və tələbələr arasındakı münasibətlərlə bərabər, təhsilin mahiyyəti, məzmunu, metodları, prinsipləri və təlimin təşkili formaları birmənalı şəkildə humanistləşdirilməlidir.

Təsədüfi deyildir ki, Yan Amos Komenski hələ XVI əsrdə məktəbi “İnsanlığ emalatxanası” adlandırmışdır. Təhsilin humanistləşdirilməsi təlim prosesində öyrəninin hərtərəfli inkişaf etdirilməsini, özünü reallaşdırmasını, öyrənmə prosesində motiv və marağın yaradılmasını, təhsil müəssisələrində sağlam, şəffaf və bir şəxsiyyət kimi özünü təsdiq etməsi üçün münbit şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Təhsilin humanistləşdirilməsi birmənalı olaraq orta ümumtəhsil müəssisələrindən başlamalıdır. Pedaqoji prosesdə müəllimin fəaliyyəti, hərəkəti, davranışı, qarşılıqlı anlaşma və kommunikativ bacarığı, öyrənilənlərlə insani münasibəti, rəftarı, eyni zamanda təhsili idarəetmənin humanist məzmun kəsb etməsi tələb olunur.

İnsan şəxsiyyəti birbaşa dünyanın humanist dərkilə bağlıdır. Şəxsiyyətin inkişafı mürəkkəb proses olduğundan bu prosesdə keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliyi baş verir. İnsanın mənəvi mədəniyyəti ilə əlaqəli olan dialoji mədəniyyət prosesində meydana gələn humanizm anlayışı çoxparametrlili olmaqla bərabər, mürəkkəb hadisədir. Deyə bilərik ki, humanizm insanın bütün həyatı boyu can atdığı ən müqəddəs mənəvi ideallardan biridir. Bir qrup tədqiqatçı təlim prosesinin humanistləşdirilməsinin yolu-

nun təhsilin humanitarlaşdırılmasından keçdiyini qeyd edirlər. Hətta onlar qeyd edirlər ki, humanitarlaşdırma yolu ilə öyrənənlərin həm təfəkkürünü, həm mənəvi, həm də mədəni aləmini zənginləşdirmək və həyata münasibətini dəyişdirmək mümkündür. Humanitarlaşdırma da öz növbəsində təhsilin məzmununun dəyişdirilməsini tələb edir. Yəni öyrənənlərin əqli, ruhi, əxlaqi inkişafına yönəlmiş humanitar məzmun təlim prosesində humanist hisslərin formalaşmasına şərait yaradır. Ş.A. Amonaşvilinin fikrincə təlim prosesinin humanistləşdirilməsi yalnız öyrənənlərə uğur, sevinc, birlik, tərbiyəlilik və yaradıcılıq gətirir. O qeyd edir ki, təlim prosesinin humanistləşdirilməsinin açarı müəllimlə şagirdin, yaxud tələbənin mənəvi birliyindədir. Bu o deməkdir ki, pedaqoji prosesin mənəvi əsası təhsilin humanistləşdirilməsidir. Təhsilin humanistləşdirilməsi həm əxlaq norması, həm də mənəvi dəyərdir desək yerinə düşər.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda da təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipinin vacibliyi göstərilir, bütün ümumtəhsil və ali təhsil müəssisələrində bu prinsipin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu o deməkdir ki, təhsil prosesi humanistləşdirilsə, mühazirə və seminar məşğələlərinin missiyası tələbələrə insanpərvərlik, mərhəmətliklik, xeyirxahlıq, mülayimlik, səxavətliklik, əliaçıqlıq kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin təbliğinə yol açar, təlimin məzmunu zənginləşər. Maddi və mənəvi köməyə ehtiyac duyan tələbələrə təhsil haqqının ödənilməsində köməklik göstərilərsə o tələbələrin xalqına, millətinə, Vətəninə, insanlara olan münasibəti sevgiyə çevrilər, ona edilən humanist yardımını görən tələbə özü də kiməsə kömək etməyə çalışar. Tələbələrin mənəvi inkişafında müəllimlərin rolu çox böyükdür. Belə ki, təlim prosesində tələbələrdə humanist hisslərin formalaşdırılması üçün hər cür şərait vardır. Odur ki, humanist hisslərin konkretliyi, orijinallığı, elmiliyi daima diqqət mərkəzində olmalıdır. (2. s. 362)

Tələbələrə onu da başa salmaq lazımdır ki, əsl dostluğu, yoldaşlığı müqəddəs bilən insanlar humanist olmağı da bacarırlar. Mənəvi saflıq, təmizlik insan həyatının gözəlliyidir. Bu gözəllikləri görmək, onu qiymətləndirmək tələbələrin gələcəyin ən yaxşı müəllimi, mütəxəssisi kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlara aşılana sevgi hissləri, dostluq, xeyirxahlıq, əməksevərlik, sadəlik, qarşılıqlı yardım ən vacib

mənəvi keyfiyyətlərdir və bu nəcib insani hisslər, ümumbəşəri davranış normaları, yüksək əxlaqi şüur mənəvi təcrübənin göstəricisidir.

Doğru danışmaq vərdişləri, ata-ananı sevmək, onların əməyini qiymətləndirmək, qonşularla mehriban olmaq, qohumun işinə yaramaq, əmələ xəyanət etməmək, ədalətli və adil olmaq, yalandan, riyadan uzaq dayanmaq, qayğı göstərmək, qocalara, xəstələrə, uşaqlara kömək əli uzatmaq, harama nifrət etmək, namuslu, ləyaqətli olmaq insanın malik olduğu mənəvi dəyərlərdir. Bunu İslam dininin müqəddəs kitabı olan "Qurani-Kərim" təbliğ edir və insanları bu mənəvi gözəlliyə sahib olmağa çağırır. Bütün dünya artıq bilir ki, Azərbaycan təhsili birmənalı olaraq ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlərdən bəhrələnilir. Bu həm Konstitusiyamızın bir çox maddələrində, həm də himnimizdə, bayrağımızda, gerbimizdə öz əksini tapmışdır. Humanizm elə bir hissdır ki, insan mənəviyyatını zənginləşdirir, həyatı daha da gözəlləşdirir, həm də insanlara, bizi əhatə edən mühitə baxışımızı dəyişdirir.

Bütün Azərbaycan gəncliyi dərk etməlidir ki, millilik və ümumbəşəriyyət təhsil sistemimizin əsasında dayanır və onun ayrılmaz hissəsidir.

Bu nəcib, humanist hissləri indiki tələbə gənclərə aşılamaqla onların mənəvi dünyasına bir növ işıq tutmuş oluruq. Müstəqilliyini yeni qazanmış Azərbaycan Dövləti üçün mənəviyyətə saf, təmiz, dünyagörüşü zəngin olan Vətəndaşlar yetişdirməliyik. Azərbaycanın gələcəyi bu mənəvi keyfiyyətlərə malik olan gənclərin tərbiyə edilməsindən asılıdır.

Nəticə. Gəldiyimiz nəticə onu deməyə əsas verir ki, təhsilin humanistləşdirilməsi birmənalı olaraq orta ümumtəhsil müəssisələrindən başlamalıdır. Pedaqoji prosesdə müəllimin fəaliyyəti, hərəkəti, davranışı, qarşılıqlı anlaşma və kommunikativ bacarığı, öyrənənlərlə insani münasibəti, rəftarı, eyni zamanda təhsili idarəetmənin humanist məzmun kəsb etməsi tələb olunur.

Problemin aktuallığı. Təlim-tərbiyə proseslərinin təkmilləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi istər ümumtəhsil müəssisələrinin, istərsə də ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivləri qarşısında mühüm vəzifə kimi dayanır. Azərbaycan gəncliyi dərk etməlidir ki, millilik və ümumbəşəriyyət təhsil sistemimizin əsasında dayanır və onun ayrılmaz hissəsidir, ona görə də mövzu indiki dövr üçün aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Tələbələrdə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına qayğı ilə yanaş-

maq, təlim-tərbiyə prosesinin, seminar, mühazirə məşğələlərinin, auditoriyadankənar tədbirlərin səmərəli keçirilməsinə nail olmaq və milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanmaq təhsilin qarşısında mühüm tələblər qoyur ki, bu nəcib, humanist hissləri indiki tələbə gənclərə aşılamaqla onların mənəvi dünyasına bir növ işıq tutmuş oluruq.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Humanizm insanın bütün həyatı boyu can atdığı ən müqəddəs mənəvi ideallardan biridir. Müstəqilliyini yeni qazanmış Azərbaycan Dövləti üçün mənəviyyatca saf, təmiz, dünyagörüşü zəngin olan Vətəndaşlar yetişdirməliyik. Azərbaycanın gələcəyi bu mənəvi keyfiyyətlərə malik olan gənclərin tərbiyə edilməsindən asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu// 19 iyun 2009-cu ildə qəbul edilmişdir. Bakı, – 2010. –79 s.
2. Азадалиева Ш.М. (2015) Основные направления диверсификации и развития высшего педагогического образования в Азербайджане (1921–1991 гг.) // Annales – Analiza Istrske in Mediteranske Študije. Series Historia et Sociologia. – Koper (Slovenia), 2015. – S. 359–368. (Web of Science)
3. Azadaliyeva Sh.M. (2023) The role of Heydar Aliyev in the development of education in Azerbaijan // Proceedings of the 4th International Conference on Humanities and Social Sciences (ICSHRS). – Dubai, April 14–16, –p. 115–120
4. Əhmədov, H.M. XX əsr Azərbaycan məktəbi / H.M. Əhmədov. –Bakı: Maarif, –2000. –362 s.

Redaksiyaya daxil olub: 07.04.2026